

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2018-2-94-101>

О. В. Топчій, кандидат педагогічних наук

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена репрезентації провідних методологічних підходів (гносеології, онтології, аксіології, праксеології) у проекції на епістемологію дослідження інформаційної безпеки неповнолітніх в адміністративному праві. Теоретичні положення підкріплюються конкретними прикладами. Встановлюється роль перелічених підходів у формуванні методологічних засад інформаційної безпеки, окреслюються перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямі.

Ключові слова: філософія права, методологія юриспруденції, гносеологія, онтологія, аксіологія, праксеологія, інформаційна безпека неповнолітніх.

O. V. Topchii. Methodological bases of research of information safety of minors in administrative law

The processes of rapid evolution in the field of communication require their own scientific understanding. In this regard, the creation and further development of the theory of information security cannot do without a methodological justification. The author of the article argues that this theory is based on a three-tier model: general philosophical methodology, general scientific methodology and methodology of a specific legal science. The scientist adheres to the views that the methodology is a certain worldview, which is based on a scientific theory or concept, through the prism of which knowledge and reflection of legal reality takes place. Understanding the methodology in the meaning of the science of methods is too narrow and superficial. The author's attention is drawn to four main fundamental methodological approaches: gnoseology, ontology, axiology, and praxeology. In analyzing the theory of knowledge (gnoseology) within the framework of information safety of minors, he notes a peculiar specificity. The teenager is formed as a person in the process of confrontation of positive and negative information acting on him. This provision is fundamentally important for not only teachers and psychologists, but also for lawyers, whose task in the process of legal regulation is to minimize or neutralize the negative and facilitate the flow of information that forms the legal conscience and creates the desired patterns of legal behavior. The second level of knowledge is the activity of a scientist studying the problems of information security. When choosing an ontological approach, the researcher analyzes the categories of legal reality, legal awareness, legal ideas, legal regulation and practical experience. The article reveals the significant potential of information security axiology. The problem lies in the fact that on the axis "person, society, state" the category of values is treated in each case in its own way. The only integral value is information security itself. Content analysis of legal acts in the field of information security of Ukraine allowed establishing the priority of the state in this concept. Information safety of an individual, especially a minor, is practically neglected. Consequently, the legislative and executive authorities need to increase attention to this problem and eliminate gaps in the legal framework. The researcher also demonstrates the possibility of using praxeology to translate scientific research in the field of information safety of minors into a practical plane. He notes that in a scientific study, as a rule, not one methodological approach is used, but their combination. In the future, the author plans to explore trends in the use of previously unexamined approaches.

Key words: philosophy of law, methodology of jurisprudence, gnoseology, ontology, axiology, praxeology, information safety of minors.

Постановка проблеми. Стрімка еволюція комунікаційних відносин людства постійно видозмінюється під впливом новітніх технологій. Ці процеси потребують як наукового осмислення, так і наукового прогнозування, що неможливо без обґрунтування методологічних засад теоретичної і практичної діяльності. Важливість і складність проблеми гарантування інформаційної безпеки неповнолітніх (далі – ІБН) є ще одним тому підтвердженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системність наукової методології детермінує її ієрархію з позицій розподілу на загальнофілософську, загальнонаукову та методологію окремих наук.

© О. В. Топчій, 2018

На рівні загальнофілософської методології суттєве значення для вчених-правників цифрової доби відіграють наукові праці В. Андрущенка [1, 2], в яких розглядаються питання соціальної філософії, розбудови інформаційного суспільства; В. Будка [3] з філософії науки, Дж. Корнелла [4] щодо особливостей здійснення мета-аналізу, О. Кустовської [5] з методології системного підходу, В. Онопрієнка [6] щодо методологічних питань наукознавства, Е. Семенюк [7] щодо філософії сучасної науки і техніки, Ю. Сурміна [8–10] з методології наукових досліджень, зокрема здійснення соціального проектування в кризовому суспільстві, застосування теорії систем, В. Чуйка [11], присвячені рефлексії основоположень методології філософії науки, та ін.

Загальнонаукова методологія юриспруденції набула свого сучасного рівня завдяки дослідженням К. Жоля [12] щодо методів наукового пізнання і логіки для юристів, Д. Керимова [13] з методології права, А. Козловського [14; 15] із гносеології права, М. Костицького [16–18], присвяченим філософії постмодернізму в праві, позитивізму і нормативізму як методології юриспруденції; Н. Оніщенко [19] щодо теоретичних проблем правової системи; В. Поповича [20] щодо праксеології та методології розвитку теорії держави і права, П. Рабіновича [21] щодо характеристики предмета й методології філософії права; Т. Тарахонича [22] з питань методологічних підходів до правового регулювання, О. Тихомирова [23] щодо методологічних проблем юридичної компаративістики, А. Фальковського щодо аксіологічного підходу в сучасній юриспруденції [24], Дж. Флетчера [25] з дослідження американського законодавства в глобальному світі, Р. Ципелюса [26], присвяченим обґрунтуванню юридичної методології та її термінологічного апарату, та ін.

Методологія інформаційного права й інформаційної безпеки в контексті адміністративного права перебуває на стадії свого становлення. Дослідники в цій галузі спираються на наукові розвідки М. Згуровського [27] з питань правового регулювання у сфері інформаційних правовідносин, В. Ліпкана [28] щодо адміністративно-правових основ гарантування національної безпеки України, О. Марценюка [29; 30] щодо теоретико-методологічних засад інформаційного права в Україні, І. Сопілко [31; 32] щодо засад інформаційної аксіології в контексті формування державної інформаційної політики, В. Цимбалюка щодо методології інформаційного права [33] та ін.

Попри актуальність проблем методології науки та постійне зростання цікавості науковців до методології інформаційного права й інформаційної безпеки, тема методологічних засад інформаційної безпеки неповнолітніх в адміністративному праві ще й досі не має монографічного опису.

Мета статті полягає в репрезентації методологічних засад інформаційної безпеки неповнолітніх в адміністративному праві.

Виклад основного матеріалу. Складність дослідження процесів гарантування інформаційної безпеки, зокрема щодо неповнолітніх, зумовлена низкою чинників. По-перше, це принципово нова галузь, яка ще не набула ознак усталеності. Навіть на рівні розуміння семантики ключового терміна. Чимало вчених асоціюють його лише з техніко-технологічним складником, не залишають місця для гуманітарної компоненти. По-друге, це галузь, що відзначається надзвичайним динамізмом у своєму розвитку порівняно із класичними галузями права. По-третє, теорія інформаційної безпеки є не просто інтеграцією знань в галузі права, політології, кібернетики, соціології, інших наук, вона характеризується як мультидисциплінарна. Предметні складники цього надінституціонального утворення настільки тісно переплетені, що іноді вкрай важко диференціювати їхні галузеві критерії через тісний взаємний вплив. Раціональне розуміння всіх чинників, їх урахування під час розроблення державної інформаційної політики, втілення в процеси правового регулювання і правозастосування в даній сфері можливе лише за наявності чітко визначених методологічних засад.

Аналіз окремих наукових праць із питань інформаційної безпеки [34] засвідчує, що нерідко поняття методології трактується в них у достатньо вузькому сенсі: лише як науки про застосування принципів і методів наукового дослідження. У цьому плані ми цілком консолідуємося з позицією М. Костицького, який наголошує на тому, що «методологія є певним світоглядом, що ґрунтується на науковій теорії чи концепції, крізь призму якого пізнається буття світу, природні та суспільні явища. Трактуювання методології як вчення про методи наукового пізнання є редукаціонізмом, спрощенням, зведенням методології фактично до методики» [18, с. 18].

Правова дійсність методологічно осмислюється на підставі пріоритетності або комбінації окремих підходів до її пізнання. Розглянемо найбільш вагомі з них.

Гносеологічний підхід. Гносеологія як теорія пізнання є однією з найдавніших та найдинамічніших у філософській науці. Саме на цій ниві відбуваються найбільш гострі зіткнення класичних (критицизм, наукоцентризм, нормативізм, суб'єктоцентризм, фундаменталізм та ін.) і неklasичних теорій (посткритицизм, постмодернізм, постфундаменталізм та ін.). А. Козловський визначає гносеологію права так: «самостійна філософсько-правова наука, яка саме й покликана розкрити пізнавальну природу права, виявити закономірності правового пізнання як необхідні умови функціонування самого права» [14, с. 32]. Абсолютизуючи роль гносеології, учений виводить низку основних принципів, серед яких найбільш вагомі такі: «є Пізнання – є право, немає Пізнання – немає й Права»; «Пізнання пронизує всі елементи процесів правоутворення, правотворчості й правореалізації, становить саму їхню сутність»; «неефективність – це результат певної недопізнаності норм, це свідчення їхньої негносеологічності» [14, с. 32]. Якщо з першими двома наведеними принципами можна погодитися безперечно, то третій є дискусійним, оскільки простежується тенденція схиляння до нормативізму й апріорі недооцінюється роль правової свідомості та суб'єктивного чинника в управлінні й правовій поведінці. Проте беззаперечним є те, що без теорії пізнання неможлива ані сама правова наука, ані подальше її втілення в юриспруденцію.

З позицій теорії інформаційної безпеки, зокрема в епістемологічному ракурсі дослідження ІБН, ми вбачаємо надзвичайний феномен подвійного контуру:

– на першому рівні сам неповнолітній як суб'єкт інформаційних правовідносин пізнає світ. Цей процес у сучасних умовах відбувається в жорсткому протиборстві бажаних суспільних знань, що передаються через формальну та неформальну освіту й виховання (зокрема, через розвивальні медіаресурси), позитивний родинний вплив, та інформації, яка потенційно може спотворювати несформовану правосвідомість особистості, руйнувати її психологічне й психічне здоров'я, підштовхувати до крайніх форм залежності (хімічної – алкогольної, наркотичної, токсичної, нехімічної – азартно-ігрової, комп'ютерної, релігійної й ін.), а іноді – призвести до самогубства. Підкреслюємо, що джерелами пізнання неповнолітнього в сучасних умовах є не лише такі традиційні елементи, як книга, слово вчителя, батьків, а здебільшого – медійні ресурси, соціальні мережі, комунікація з однолітками. На перший погляд, цей виділений нами рівень пізнання можна розглядати радше предметом педагогічної і психологічної науки, аніж адміністративного права. Проте, якщо йдеться про превентивну функцію стандартизації освіти, попередження адміністративних деліктів, правове регулювання випуску та реалізації інформаційної та медіапродукції, то тут вже, безсумнівно, наявна сфера правового регулювання. У цьому сенсі аналіз гносеологічних процесів на рівні особистості не повинен залишатися поза увагою вчених-правників;

– на другому рівні описуваного феномена йдеться про те, як здійснюється процес пізнання ІБН дослідником проблеми: які методологічні підходи застосовуються як пріоритетні, який інструментарій використовується в цьому процесі, яким чином формується наукова теорія, якою емпірикою вона підтримується.

Отже, вважаємо гносеологічний підхід одним з основних у науковому дослідженні проблем забезпечення ІБН і визначаємо його епістемологічну специфіку.

Онтологічний підхід. Онтологія є одним із фундаментальних розділів філософії права, що спрямована на дослідження й інтерпретацію буття. Генеза онтологічної теорії права в працях учених бере початок у ХХ ст., постійно трансформуються залежно від панування у філософській науці окремих течій.

На думку О. Бандури, «предметом власне онтології права є правові відносини, норми й інститути» [35, с. 57]. За аксіому (і не безпідставно) учений пропонує твердження, що правове буття є частиною буття соціального [35, с. 57]. Ключові елементи даного підходу такі: правова реальність (картина світу права), правосвідомість, правові явища, правові ідеї, правове регулювання, правове життя (у контексті соціальної взаємодії суб'єктів права), практичний правовий досвід. Як зазначає О. Данильян, «питання про специфіку правової реальності й онтологічної структури права – основне питання правової онтології, оскільки воно є модифікацією основного питання філософії права. Стосовно права це питання про те, чому існує право як деяке буття, відмінне від інших, і як воно можливе» [36].

Безпеково-особистісна компонента даного підходу полягає в тому, що правова реальність є невід'ємною частиною життя людини як соціальної істоти. Закріплення норм правової поведінки, їх дотримання через формування правової свідомості особистості, зокрема неповнолітньої, є запорукою функціонування певного соціуму і самої особи в умовах безпеки. Тому логічним елементом онтологічної теорії є структурування норм права на підставі обґрунтування принципів інформаційної безпеки в контексті її теорії і практики.

Аксіологічний підхід. Відповідно до лексикографічного тлумачення, «аксіологія (від греч. *axios* – «коштовний» і *logos* – «слово», «поняття») – філософське вчення про моральні, етичні, культурні та інші цінності, що визначають напрями людської діяльності, мотивацію вчинків [37, с. 29]. Аксіологічний підхід в методології юриспруденції пропонується розглядати як «загальну стратегію дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом та бути його основою» [24, с. 8]. Дослідники базовими категоріями аксіології права визначають такі: «цінність», «оцінка», «ціннісні орієнтації», «правові цінності», «цінності права» [24, с. 9].

Н. Ткачовою на засадах педагогічної науки запропонована класифікація системи сучасних цінностей, що може слугувати міждисциплінарним орієнтиром. До даної класифікації автор відносить: 1) фундаментальні, базові, наближені до загальнолюдських цінності (життя людини, добро, зло, справедливість, гуманізм тощо); 2) національні цінності (мова, культура, традиції, національні символи тощо); 3) громадянські цінності (демократичні права й обов'язки, толерантність, терпимість, повага до традицій інших народів, інформаційна культура тощо); 4) сімейні цінності (любов, взаємна відповідальність, гармонія стосунків тощо); 5) особисті (персональні) цінності (самореалізація, здоров'я, освіченість, морально-вольові якості, оптимізм, творча активність тощо) [38, с. 80–82]. Незважаючи на загальний характер наведеної класифікації, у неї є наукоємний потенціал для подальшого застосування в дослідженні аксіологічних аспектів забезпечення ІБН.

У межах інформаційного права І. Сопілко пропонує виокремлювати інформаційну аксіологію, що є «логічним кроком до формування нової інформаціологічної парадигми» [31, с. 42]. Як вважає вчений, саме державна інформаційна політика має відігравати роль засобу інтеграції цінностей.

З позицій парадигми інформаційної безпеки, у тріаді «особа, суспільства, держава», на нашу думку, варто диференціювати систему цінностей кожного її елемента, адже на практиці вони рідко збігаються. Єдиним інтегрально-наскрізним елементом тут виступає інформаційна

безпека, що сама здатна виступати як цінність для кожного складника зазначеної тріади. По суті, ідеалом нормативізму стала б максимально повна інтеграція аксіологічних шкал усіх компонентів системи. Проте на теперішній час ця система суттєво розбалансована й потребує значних зусиль органів держави, громадянського суспільства, авторитетних осіб для того, щоби консолідувати (у жодному разі не уніфікувати! – *О. Т.*) інформаційно-правові цінності, зокрема у сфері безпеки.

Щодо окремої особистості аксіологія плідно застосовується педагогами і психологами, зокрема в контексті механізмів інтеріоризації та внутрішнього прийняття особою деяких цінностей. Попри це, на рівні монографічного правового дослідження ще належить встановити, які саме ціннісні орієнтації неповнолітнього сприятимуть гарантуванню його інформаційної безпеки. Тут принципового значення набуває розуміння, що особистісні цінності охоплюють не тільки позитивні, а й негативні сторони деякого матеріального об'єкта або явища, які є значущими для певного суб'єкта. У такому сенсі індивідуальні аксіологічні шкали можуть суперечити ціннісним орієнтирам суспільства. Дане твердження можна проілюструвати сумнівними цінностями розуміння неповнолітніми авторитету в ситуаціях реального чи віртуального цькування однолітків (так званого «булінгу») або уявної цінності гаджетів для особи, в якій вже розвинулася комп'ютерно-ігрова залежність (адикція). Опора в правових дослідженнях на здобутки аксіологічних досліджень дотичних наук відкриває суттєві перспективи для розроблення адміністративно-правових заходів із стимулювання аутобезпечної правової поведінки в плані збереження власного життя та здоров'я неповнолітньої особи, для формування «інформаційного імунітету» особистості, для протидії інформаційним деліктам із боку цієї категорії осіб.

Перші несміливі кроки шляхом визначення аксіологічного виміру правової безпеки особи зроблені [39], але йдеться про особу загалом, а не про неповнолітню особу конкретно, крім того, ніхто не стане оспорювати, що питання інформаційної і правової безпеки не є тотожними. Проте принципово важливим є твердження, що «аксіологічний вимір правової безпеки особистості дозволяє визначити механізм формування пріоритетності й ієрархічності інтересів особи» [39].

Так само на часі визначення інформаційно-безпекової аксіологічної шкали українського суспільства. Вкрай важливим для науки і практики стає аналіз інформаційного простору як своєрідної «аксіосфери», визначення її найбільш впливових домінант. В умовах розпаду інформаційних війн, наслідком яких є контрастивне розшарування соціумів та мікросоціумів у межах суспільства, це зробити непросто. Проте однією з консолідуючих ідей, яка б мала об'єднати навіть завзятих опонентів на засадах громадського взаєморозуміння, повинно стати гарантування інформаційної безпеки дітей. І це б могло стати першим кроком до об'єднання та зміцнення українського суспільства загалом.

Під час розгляду аксіології інформаційної безпеки держави зазначимо слушну пропозицію І. Сопілко щодо тривимірного підходу, у межах якого виділяється: нормативна політика (ідеї, принципи, методи реалізації державної інформаційної політики, які чітко визначені в чинному законодавстві України), реальна й ідеальна (еталонна) політика [32, с. 94]. Незважаючи на те, що Конституція України визначає людину найвищою цінністю [40], контент-аналіз основних правових актів у сфері інформаційної безпеки [41; 42] дає підстави стверджувати, що на даному етапі ціннісні пріоритети зосереджені на національній та інформаційній безпеці саме держави. Поодинокі згадки в текстах про особистість можна трактувати радше як юридичний штамп, аніж реальну концепцію гарантування інформаційної безпеки особи. Не припиняємо роль та значення загальнодержавних заходів, зокрема щодо зміцнення сектора безпеки й оборони, особливо в часи військового протистояння, проте зауважимо, що спеціальні інформаційні операції спрямовані на послаблення держави саме через ментальність людей, через вплив на їхню свідомість і систему цінностей. Недооцінка даного чинника в майбутньому може призвести до катастрофічних наслідків.

Підбиваючи проміжні підсумки, можна зазначити, що дослідження ІБН крізь призму аксіології є перспективним і надалі дозволить сформувати струнку логічну систему поглядів, що слугуватиме вдосконаленню чинного законодавства й поліпшенню практики діяльності всіх інституцій держави і громадянського суспільства.

Праксеологічний підхід. Ключовий термін походить від гр. *praksis, -seos* – «справа», «дія», і означає галузь, що вивчає умови і методи ефективної та раціональної людської діяльності [37, с. 491]. Є більш деталізована дефініція поняття, за якого праксеологія тлумачиться як «теорія свідомої зміни, перетворення й удосконалення природи, суспільства, людини на основі пізнаних законів і за допомогою різного роду технік і технологій» [43, с. 2]. З огляду на наведені варіанти тлумачення ключового терміна, можна констатувати, що, по-перше, праксеологію визначає усвідомлений діяльнісний підхід; по-друге, їй властивий динамічний характер, що детермінується швидкоплинними зовнішніми умовами буття суспільства на окремому етапі його історичного розвитку; по-третє, вона функціонує як у формі самостійного підходу до досліджень, так і у формі конкретизації результатів досліджень фундаментальної науки для вирішення певних практичних цілей. І насамкінець, праксеологія (навіть у такій гуманітарній сфері, як право) придатна для формалізації, структурування, алгоритмізації наукової інформації.

Підставами для застосування даного підходу в дослідженні інформаційної безпеки слугує те, що феномен останньої виступає як в ідеальній, так і в матеріальній формах. Універсальність праксеології полягає в поєднанні когнітивного й інструментального компонентів для досягнення реального результату під час втілення правових ідей у практику. Отже, з одного боку, сюди можна віднести питання юридичної техніки нормотворчості, конструювання та закріплення правової норми, їхню правореалізацію, з іншого – інструменталізацію (зокрема, завдяки інформаційно-комунікативним технологіям) процесів пізнання правової дійсності та правового регулювання в конкретних, юридично значущих ситуаціях.

За такого підходу встановлюється науково обґрунтований комплекс заходів, спрямованих на розв'язання конкретних завдань у галузі права. На підставі загальних принципів, вироблених гносеологією, онтологією, аксіологією, за застосування праксеологічного підходу відбувається трансформація інформації, яка може набувати форм норми закону, приписів, рекомендацій, інструкцій тощо. Пріоритетом праксеології є цілеспрямована й доцільна діяльність, орієнтована на потреби практики. У зв'язку із цим виникають підстави використання кваліметричних методів, що дозволяють діагностувати й унаочнити практичний ефект від впровадження, ступінь якості, дієвість результатів дослідження.

Специфіка даного підходу передбачає інтеграцію предметних компонентів. Наприклад, запровадження систем батьківського контролю в комп'ютерній техніці як елемент забезпечення ІБН водночас може розглядатися і як техніко-технологічне завдання, і як питання адміністративної діяльності. Ефективність результату забезпечується лише в поєднанні першого і другого складників.

З погляду застосування функцій права праксеологія найбільше відкриває перспективи для правотворчої, правозастосовчої, зокрема забезпечувальної та наглядово-контрольної, правозахисної, освітньо-наукової діяльності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Безумовно, у межах однієї наукової статті неможливо охопити всю глибину й розмаїття методологічних підходів у дослідженні інформаційної безпеки неповнолітніх. До нашої уваги потрапили найбільш усталені традиційні методологічні концепти. Але й такий аналіз дозволив виявити науковий потенціал філософії права для вирішення завдань гарантування інформаційної безпеки. Ми усвідомлюємо, що будь-який розподіл за категоріями в межах підходів є умовним, і в науці широко застосовуються синкретичні концепції, в яких поєднується гносеологія

й онтологія, аксіологія і праксеологія. Надалі планується дослідження даної наукової проблеми на підставі системного і трансдисциплінарного підходів, що створить підґрунтя концептуального оформлення інформаційної безпеки в її інституціональному значенні.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В., Губерський Л., Михальченко М. Соціальна філософія: історія, теорія, методологія. 4 вид., випр. та допов. К.: Юрінком-Інтер, 2016. 551 с.
2. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посібн. / В. Андрущенко, Г. Волинка, А. Мозгова та ін.; за ред. Г. Волинки. К.: Каравела, 2009. 463 с.
3. Будко В. Філософія науки. Харьков: Консум, 2005. 268 с.
4. Cornell J., Mulrow C. Meta-analysis. Research Methodology in the social, behavioral and life sciences / H. Adèr, G. Mellenbergh (Eds). London: Sage, 1999. P. 285–323.
5. Кустовська О. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
6. Методологические вопросы науковедения / под ред. В. Оноприенко. К.: УкрИНТЭИ, 2001. 323 с.
7. Семенюк Е., Мельник В. Філософія сучасної науки і техніки. Львів: Світ, 2006. 152 с.
8. Сурмін Ю. Майстерня вченого: підручн. для науковця: К.: Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.
9. Сурмін Ю. Социальное проектирование в кризисном обществе: методологический аспект. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2014. № 3. С. 5–18.
10. Сурмін Ю. Стан, методологічні проблеми та концептуальні засади розвитку наукових досліджень державного управління в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2011. Вип. 2. С. 34–43.
11. Чуйко В. Рефлексія основоположень методології філософії науки. К.: Центр практичної філософії, 2000.
12. Жоль К. Методы научного познания и логика (для юристов): учебн. пособ. К.: Атика, 2001. 288 с.
13. Керимов Д. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. 2 изд. М.: Аванта +, 2001. 560 с.
14. Козловський А. Гносеологічні принципи права. Проблеми філософії права. 2005. № № 1–2. С. 32–44.
15. Козловський А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.
16. Костицький М. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
17. Костицький М. Позитивізм як методологія юриспруденції. Філософські та методологічні проблеми права. 2014. № 2. С. 16–35.
18. Костицький М. Нормативізм як методологія юриспруденції. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С. 18–30.
19. Оніщенко Н. Правова система: проблеми теорії: моногр. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
20. Попович В. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку; М-во освіти і науки України; ДНВХ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. К.: Юрінком-Інтер, 2015. 382 с.
21. Рабінович П. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 22–26.

22. Тарахонич Т. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 15–19.
23. Тихомиров А. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы: монограф. К.: Знання, 2005. 384 с.
24. Фальковський А. Аксиологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 19 с.
25. Fletcher J., Sheppard S. American Law in a Global Context. The Basics. Oxford: Oxford Univ. Press, 2005. 696 p.
26. Циппеліус Р. Юридична методологія / переклад, адаптація, приклади із права України і список термінів Р. Корнута. К.: Реферат, 2004.
27. Згуровський М., Родіонов М., Жилиєв І. Розвиток інформаційного суспільства в Україні: правове регулювання у сфері інформаційних відносин. К.: НТТУ «КПІ», 2006. 542 с.
28. Ліпкан В. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2008. 397 с.
29. Марценюк О. Теоретико-методологічні засади інформаційного права: реалізація права на інформацію: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2009. 224 с.
30. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію: моногр. / О. Копан, О. Марценюк. К., 2013. 236 с.
31. Сопілко І. Засади інформаційної аксіології в контексті формування державної інформаційної політики. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 9. С. 42–47.
32. Сопілко І. Особенности информационной аксиологии в условиях формирования информационной цивилизации. Lex Russica. 2015. № 6 (СІП). С. 90–96.
33. Цимбалюк В. Методологія інформаційного права як комплексної галузі юридичної науки: засадничі, принципів положення. Правова інформатика. 2007. № 3. С. 4–51.
34. Захаренко К. Категорія інформаційної безпеки у вітчизняному філософсько-політологічному дискурсі. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2018. Вип. 72. С. 44–52.
35. Бандура О. Онтологія права як складова філософії права (деякі міркування). Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 2 (12). С. 55–66.
36. Данильян О. Філософія права. URL: <http://uristinfo.net/uchebnye-materialy/275-filosofija-prava-og-daniljan-/8722-tema-8-pravova-ontologija-priroda-i-struktura-prava.html>.
37. Новый словарь иностранных слов: прилбл. 40 000 сл. і словосполучень / Л. Шевченко, О. Ніка, О. Хом'як, А. Дем'янюк; за ред. Л. Шевченко. К.: Арій, 2008. 672 с.
38. Ткачова Н. Аксиологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2006.
39. Лобода А. Правова безпека особи: аксіологічний вимір. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2012/12_2012.pdf#page=26.
40. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. (редакція від 30 вересня 2016 р.). Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.
41. Про Національну безпеку: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19>.
42. Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
43. Праксиология: хрест. М.: ГУП ЦПП, 1997. 180 с.